

Türkiye’de bölgesel düzeyde kapsayıcı büyüme indeksi

Metin Berber^a, Büşra Yıldız^{b*}, Mücahid Samet Yılmaz^c

^a Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü, Ortahisar, Trabzon, 61000 Türkiye. E-posta: berber@ktu.edu.tr
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8935-8276>

^b Arş. Gör., Amasya Üniversitesi, İktisat Bölümü, Merzifon, Amasya, 05300 Türkiye. E-posta: busra.yildiz@amasya.edu.tr
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-7223-8336>

^c Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü, Ortahisar, Trabzon, 61000 Türkiye. E-posta: mucahidyilmaz@ktu.edu.tr
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6161-9646>

MAKALE BİLGİSİ

Geliş tarihi: 07.11.2023
Kabul tarihi: 02.02.2024
Çevrimiçi kullanım
tarihi: 28.02.2024
Makale Türü: Araştırma
makalesi

Anahtar Kelimeler:
kapsayıcı büyüme,
McKinley kapsayıcı
büyüme indeksi,
bölgesel kalkınma.

ÖZ

Kapsayıcı büyüme konusunda sağlanan başarı sadece ülkeler arasında değil ülkelerin kendi coğrafi bölgelerinde bile farklılık gösterebilmektedir. Bu nedenle günümüz dünyasında bölgesel kalkınma politikaları oluştururken kapsayıcı büyüme farklılıklarını da minimize edecek politikaların dizayn edilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu yaklaşımdan hareketle, bölgeler arasındaki kapsayıcılık farklılıklarını ortaya koymak amacıyla McKinley’in (2010) çalışması referans alınarak 2014 ve 2021 yılları için Türkiye ve İBBS Düzey 2 alt bölgeleri bağlamında kapsayıcı büyüme indeksleri oluşturulmuştur. McKinley’nin kapsayıcı büyüme indeksini oluşturmak için kullandığı göstergelerden yola çıkılarak her bir alt bölge için 10 değişken belirlenmiş, bu değişkenlerden hareketle 2014 ve 2021 yılları için kapsayıcı büyüme indeksi hesaplanmıştır. Bunun neticesinde Türkiye geneli için kapsayıcı büyüme indeksi 2014 yılına kıyasla 2021 yılında artış göstermiştir. Bölgesel düzeyde ise 2014’te en kapsayıcı bölgenin TR10 (İstanbul), 2021 yılında TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) olduğu tespit edilirken, 2014 yılında kapsayıcılığı en kötü olan bölgenin TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri), 2021’de ise TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) olduğu tespit edilmiştir. İlgili dönemde kapsayıcı büyüme performanslarındaki iyileşme ve gerilemeler bölgeler bazında farklılaşmaktadır.

Inclusive growth index at the regional level in Türkiye

ARTICLE INFO

Received: 07.11.2023
Accepted: 02.02.2024
Available online: 28.02.2024
Article type: Research
article

ABSTRACT

Success in inclusive growth may vary between countries and even within their geographical regions. For this reason, while creating regional development policies in today's world, it has become inevitable to design policies that minimize inclusive growth differences. Based on this approach, inclusive growth indices were created in the context of Turkey NUTS Level 2 sub-regions for 2014 and 2021, taking

* Sorumlu yazar.

Doi: <https://doi.org/10.30855/gjeb.2024.10.1.010>

Keywords:

inclusive growth,
McKinley inclusive
growth index, regional
development.

McKinley's (2010) study as a reference to reveal the differences in inclusiveness between regions. Based on the indicators used by McKinley to create the inclusive growth index, 10 variables were determined for each sub-region, and based on these variables, the inclusive growth index was calculated for 2014 and 2021. As a result, the inclusive growth index for Turkey increased in 2021 compared to 2014. At the regional level, it was determined that the most inclusive region was TR10 (Istanbul) in 2014 and TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) in 2021, while the region with the worst inclusiveness in 2014 was TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri), and TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) in 2021. Improvements and declines in inclusive growth performances in the relevant period differ on a regional basis.

1. Giriş

Yirminci yüzyılın ortalarından sonra kalkınma anlayışında ortaya çıkan değişim, kalkınmanın temel hedeflerinden biri olan yoksulluğun azaltılması odaklı politikalarda da değişim yaşanmasına yol açmıştır. 1950'li ve 1960'lı yıllarda yoksulluğun azaltılması ekonomik büyümenin dolaylı bir sonucu olarak görülmüş ve buna ilişkin teori damlama hipotezi (*trickle-down*) etrafında şekillendirilmiştir (Kakwani ve Pernia, 2000). 1970'li yıllarda değişen kalkınma anlayışıyla birlikte yoksullukla mücadele doğrudan bir hedef olarak belirlenmiş ve yoksul yanlı büyüme (*pro-poor growth*) anlayışı bu dönemde gelişmeye başlamıştır. Ancak bu anlayış yoksul yanlı büyüme kavramı ile ifade edilmemiştir. 1970'li yıllarda odaklanılan yoksul yanlı stratejiler 1980'li yıllarda kesintiye uğramış, yoksul odaklı politikalarından uzaklaştığı görülmüştür. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise yoksullukla mücadele politikalarına geri dönmüş ve bu politikalar yoksul yanlı büyüme kavramı ile karşılık bulmuştur. Ancak yoksul yanlı büyüme anlayışı temel olarak gelir odaklı yoksulluğa odaklanmış ve gelir dışı unsurlar göz ardı etmiştir. Bu nedenle bu anlayış yirmi birinci yüzyılın başlarında önemli bir eleştiriye maruz kalmıştır (Klasen, 2003; Ravallion, 2004). Bu doğrultuda daha kapsamlı bir söyleme sahip olan kapsayıcı büyüme (*inclusive growth*) kavramı ortaya çıkmıştır.

Kapsayıcı büyüme kavramı beraberinde çeşitli tartışmaları da ortaya çıkarmaktadır. Kavramın ekonomik büyüme politikası çerçevesinde mi yoksa ekonomik kalkınma politikası çerçevesinde mi geliştirilmesi gerektiği bu tartışma konuları arasındadır. Kavramın, gelir dışında birçok unsuru bünyesinde barındırdığı kalkınma politikası çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği ileri sürülmüş ve kapsayıcı kalkınma kavramının kullanımı önerilmiştir. Buna rağmen kavramın literatürdeki yaygın kullanımı kapsayıcı büyüme biçiminde olmuştur. Dolayısıyla kapsayıcı büyüme kavramı yoksullukla mücadele için geliştirilmiş yoksul odaklı bir kalkınma stratejisi olarak ifade edilebilir. Yoksulluğun yanı sıra gelir eşitsizliğinin azaltılmasına, özellikle düşük gelir grubunun gelirden desteklenmesine vurgu yapan, toplumun tüm katmaları için refah yaratmak amacıyla çeşitli stratejiler geliştiren bir politika stratejisi olarak değerlendirilmelidir.

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye'de bölgesel düzeyde kapsayıcı büyüme farklılıklarına dikkat çekmektir. Bu bağlamda McKinley'in (2010) çalışmasında kullandığı yöntemden hareketle 2014 ve 2021 yılları Türkiye İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması (İİBS) Düzey 2 Alt Bölgeleri için kapsayıcı büyüme indeksleri oluşturulmuştur. 2014 yılının çalışmada başlangıç yılı olarak alınmasının nedeni indeks hesaplanmasında kullanılan verilerin birçoğunun bu yıldan itibaren yayınlanıyor olmasıdır. Kullanılan verilerin en güncel yılı ise 2021'dir. Dolayısıyla çalışmada Türkiye'nin alt bölgeleri bağlamında hesaplanan kapsayıcı büyüme indeksi için geçmiş ve günümüzü temsilen bu iki yılın kullanımı kaçınılmaz olmuştur. Öte yandan konu seçiminde Türkiye'ye ilişkin analizlerin daha çok ülke genelini kapsar şekilde yapılması, literatürde bölge düzeyindeki analizlerin çok yetersiz olması durumu belirleyici olmuştur. Dolayısıyla çalışmayı diğerlerinden ayıran başlıca özellikler; İİBS Düzey 2'ye göre yapılmış bir çalışma olması ve kullanılan değişkenler bağlamında farklılıkların bulunmasıdır. Elde edilecek sonuçlardan, bölgesel gelişmişlik farklarının belirlenmesine yönelik bakış açısının genişletilmesi ve politika oluşumuna katkı vermesi gibi faydalar beklenmektedir.

Çalışma üç bölüm olarak tasarlanmıştır. İlk bölümde kapsayıcı büyümeye ilişkin tarihsel ve kavramsal yapı literatürü ile birlikte verilmiştir. İkinci bölümde çalışmada kullanılan McKinley kapsayıcı büyüme yöntemiyle ilgili açıklayıcı teorik bilgilere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise veri setine ilişkin gerekli açıklamalardan sonra çözümler yapılmış ve bulgular yorumlanmıştır. Sonuç kısmıyla da çalışma nihayete erdirilmiştir.

2. Kapsayıcı büyümenin tarihsel gelişimi ve kavramsal çerçevesi

2.1. Tarihsel gelişim

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ilk yıllarında sanayileşmeyle birlikte hızlı büyümenin yaşam koşullarını iyileştireceği şeklinde yaygın bir görüş oluştu. Bu anlayışta Kuznets'in (1955) Ters U Hipotezi önemli rol oynamıştır. Kuznets'in bu hipotezi, kalkınmanın ilk aşamalarında ekonomik büyümenin gelir eşitsizliği yaratacağını ancak belirli bir aşamadan sonra eşitsizliğin azalacağını ileri sürmektedir (Kuznets, 1955). Teorinin, sahadaki yansıması ise kalkınmanın ilk aşamalarında büyümenin gelir eşitsizliği yarattığı ancak gelişmenin devam eden süreçlerinde gelir eşitsizliğinin ortadan kalkmadığı aksine artarak devam ettiği şeklinde kendini göstermiştir (Barro, 2000; Huang, Lin ve Yeh, 2012).

Gelir eşitsizliğindeki artışa paralel olarak yoksulluk oranları da ilgili dönemde artmıştır (Ranieri ve A. Ramos, 2013, ss. 2-3). 1950'li ve 1960'lı yıllardaki yoksulluk odaklı kalkınma düşüncesi, damlama teorisi etrafında şekillendirilmekteydi. Bu teoride, ekonomik büyümenin faydaları önce zenginlere aktarılır, zenginler harcama yapar ve yoksullar bundan faydalanır. Böylece yoksullar ekonomik büyümeden, zenginlerden gelen dikey akış yoluyla yalnızca dolaylı olarak yararlanır. Ancak bu durumda yoksullara düşen gelir gittikçe azalacak ve özellikle yüksek ekonomik büyümenin yaratacağı gelir eşitsizliği nedeniyle yoksulluk daha da artacaktır (Kakwani ve Pernia, 2000, s. 2). Bu yaklaşımlar doğrultusunda ekonomik büyümenin yoksulluğu azaltmada gözlenen yetersizliği gerek politika yapımcıları gerekse araştırmacıları yeni strateji arayışına itmiştir. Bu arayışlar kalkınma politikalarında yirminci yüzyılın ortalarından bu yana kapsamlı bir dönüşüm yaşanmasına neden olmuştur (Bakker, 2019, s. 575).

Yoksulluk problemi 1950'li ve 1960'lı yıllarda iktisadi büyümenin kaçınılmaz bir sonucu olarak görüldüğünden uygulanan politikalarda çözülmesi gereken bir problem olarak çok da fazla yer almamıştır. 1970'li yılların ortalarından sonra ise kalkınma sorgulamalarında çok boyutlu bir söylemin ortaya çıkması, yoksul odaklı kalkınma stratejilerine farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu bağlamda yoksulluk odaklı kalkınma stratejilerinde, büyümenin gerekli olsa da yeterli olmadığı, büyümenin ancak başta yoksullar olmak üzere tüm grupların yaşam standardını iyileştirmesi halinde iyi büyüme olarak kabul edilebileceği görüşü dillendirilmiştir. Kurumsal anlamda ise 1970'lerde yayımlanan Dünya Bankası'nın Büyümeyle Yeniden Dağıtım Raporu yoksulluk odaklı stratejilerin geliştirildiğine dair bir örnek teşkil etmektedir (Kutlu, 2012, s. 3).

Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşlar paralelinde yoksulluk odaklı kalkınma stratejisi, 1980'li yıllarda Neoliberal Yapısal Uyum Programları çerçevesinde şekillendirilmiştir. Bu kapsamda alınan tedbirlerin hem makroekonomik istikrarı sağlayacağı hem de yoksulluk ve eşitsizliği azaltmada etkili olacağı şeklinde bir anlayış geçerli idi. Yapısal uyum hızlı büyümeye yardım edecek, hızlı büyüme de yoksullukla mücadelede etkin bir rol oynayacaktı. Fakat, yapısal uyum stratejileri özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik koşullarını iyileştirmek için gereken araçsal adımlara yeterince odaklanmadıkları ve ayrıca yoksulluk ile eşitsizliğin temel nedenlerini dikkate almadıkları gerekçesiyle eleştirilmişlerdir. Dolayısıyla 1980'li yıllar birçok yorumcu ve eleştirmen tarafından kalkınmada kayıp on yıl olarak nitelendirilmiş (Ranieri ve A. Ramos, 2013, s. 3; Metin, 2013) ve Dünya Bankası'nın yoksulluk sorununu unuttuğu yıllar olarak anılmıştır. Neoliberal politikalar doğrultusunda uygulanan yapısal uyum programlarının yoksulluğu azaltmadığı gibi tam aksine yoksulluğu artırdığı şeklinde iddialar dile getirilmiştir. Yoğun eleştiriler nedeniyle Dünya Bankası yoksulluk sorununa Dünya Kalkınma Raporu (1990) ile yoksulluk sorununa yeniden odaklanmıştır (Kutlu, 2012, s. 4).

1990'lı yıllarda Neoliberal kalkınma politikaları çerçevesinde yoksullukla mücadelede geniş tabanlı büyüme (*broad-based growth*) kavramı popüler hâle gelmiştir (Biswas, 2016, s. 505). Dünya

Bankası'nın Dünya Kalkınma Raporu'nda (1990) kullanılan geniş tabanlı büyüme kavramı, yoksulların gelirini artıran ve yoksullara farklı açılardan daha iyi koşullarda yaşamaya imkân tanıyan bir büyüme olarak ifade edilmektedir (The World Bank, 1990, s. 51). Ancak geniş tabanlı büyüme kavramı zamanla zemin kaybetmiş ve yerini yoksul yanlı büyüme kavramına bırakmıştır. Yoksul yanlı büyüme kavramı, ilk olarak Birleşik Krallık'ın 1997 Uluslararası Kalkınma Beyaz Kitabı'nda ve daha sonra 2000 yılında Dünya Kalkınma Raporu'nda tanıtılmıştır. Tüm bunlara ek olarak Birleşmiş Milletler'in (BM) 2000 yılında uygulamaya koyduğu Binyıl Kalkınma Hedefleri de yoksul odaklı politikaların geliştirilmesine katkı sağlamıştır (Biswas, 2016, ss. 505-506). Yoksul yanlı büyüme her ne kadar bu yıllarda kavramsal olarak karşılık bulmuş olsa da kökleri 1970'li yıllara kadar dayandırılmaktadır. Yoksul yanlı büyümenin bir anlayış olarak ilk kez 1974 yılında Chenery ve meslektaşları tarafından Dünya Bankası için hazırlanan Büyümeyle Yeniden Dağıtım Raporunda ele alındığı da ileri sürülmektedir (Kakwani ve Pernia, 2000).

Yoksul yanlı büyüme, ekonomik büyüme ile yaratılan gelir eşitsizliğinin yoksulların lehine olması veya yoksullara fayda sağlayan ve onlara ekonomik fırsatlara daha fazla erişim imkânı tanıyan bir büyüme olarak tanımlanmıştır (Klasen, 2003, s. 3; Ravallion, 2004, s. 2). Yoksul lehine ifadesi büyüme sürecindeki eşitsizliklere odaklanmakta ve yoksulların gelirlerinin yoksul olmayanlara göre daha yüksek oranda artması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ancak bu anlayış, daralan ekonomilerde yoksulların gelirden pay alamaması yani herhangi bir kazanç sağlayamaması anlamına da gelebilmektedir (Ravallion, 2004, s. 2). Öte yandan büyümenin gelir dışı boyutlarına çok az odaklanması ve gelir dışı göstergelerin bulunmaması yoksullara ne tür fırsatlar sunulduğu ve nasıl ölçüldüğü konusunun muğlak kalmasına neden olmuştur (Klasen, 2003). Yoksul yanlı büyüme anlayışındaki bu eksiklikler politika yapıcılarını yoksulluğun azaltılması için yeni çözüm yolları aramaya yöneltmiştir. Kapsayıcı büyüme kavramı bu arayışlar sonucu ortaya çıkmıştır.

2006 Dünya Kalkınma Raporu'nda yoksulluktan kaçınarak fırsat eşitliğini tesis eden bir politika değişikliğine gidilmiş, 2007 yılında ise Asya Kalkınma Bankası (ADB) kapsayıcı büyümeyi, fırsat eşitliğini destekleyen büyüme olarak tanımlamıştır (Sun, Li ve Tang, 2018). Böylece kapsayıcı büyüme kavramı özellikle gelişmekte olan ülkeler arasında benimsenen bir politika olmaya başlamıştır (Biswas, 2016, s. 510). Paylaşımı ve adil kalkınmayı teşvik eden bir büyüme olan kapsayıcı büyüme başlangıçta Hindistan ve Laos gibi ülkelerde yoksulluğu azaltmak için yeni bir kalkınma stratejisi olarak benimsenmiştir. Öyle ki, Hindistan'ın 11. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2012) "Kapsayıcı Büyüme" başlığı taşıyordu. Çin'de ise bilim insanları kapsayıcı büyüme anlayışıyla yoksulluğun azaltılması yönünde çok sayıda çalışmaya imza atmışlardır (Vellala, Madala ve Chattopadhyay, 2014; Sun vd., 2018, s.1).

Kapsayıcı büyüme terimi ekonomik büyümeden ziyade ekonomik kalkınma politikası olarak sunulmaktadır. Bazı yazarlar, büyüme ve kalkınma arasındaki farklılık dikkate alınarak kapsayıcı büyüme kavramı yerine kapsayıcı kalkınma kavramının kullanılmasını önermektedir (Biswas, 2016, s. 510). Klasen (2010, s. 3), kapsayıcı büyümenin refahın gelir dışı boyutlarındaki iyileşmelere odaklanması nedeniyle kapsayıcı kalkınma olarak ifade edilebileceğini ve refahın gelir dışı boyutları bakımından dezavantajları azaltan iyileştirmeler olarak kapsayıcı kalkınmanın daha umut verici bir kavram olarak görüldüğünü ileri sürmektedir.

Kapsayıcı büyüme kavramı literatüre girdikten sonra, BM, WB, Dünya Ekonomik Forumu (WEF), Avrupa Birliği (AB), ADB ile Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) gibi uluslararası kuruluşlar ve bilim insanları tarafından sıkça kullanılmaya başlanmıştır (Jiang, Chen, Ao, ve Zhou, 2021, s. 3696). Bu kuruluşlardan ADB kayda değer çalışmalarıyla bir adım öne çıkmıştır. Son otuz yılda, özellikle Hindistan gibi birçok Asya ülkesinde hızlı büyümeyle birlikte gelir eşitsizliği de artmıştır. Ayrıca büyümenin faydalarının etnik azınlıklar ve dezavantajlı gruplar gibi toplumsal kesimlere ve uzak kırsal bölgelerde yaşayan insanlara ulaştırılması konusunda da istenilen başarı sağlanamamıştır. Bu nedenle Asya Kalkınma Bankası (ADB), daha adil büyümeye vurgu yapan çalışmaları artırmıştır. (Klasen, 2010).

Diğer yandan AB, 2008 Küresel Finans Krizi'nin ekonomiler üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi azaltmak için 2010 yılında on yıllık Avrupa 2020 Stratejisini hazırlamıştır. AB'nin 2020 Stratejisi üç temel konu üzerinde şekillendirilmiştir. Bunlar: Akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyümedir. Akıllı büyüme, bilgiye ve yeniliğe dayalı bir ekonomik kalkınmayı; sürdürülebilir büyüme, kaynakları daha

verimli kullanan, yeşil ve rekabetçi bir ekonomik gelişmeyi teşvik etmeyi; kapsayıcı büyüme ise ekonomik, sosyal ve bölgesel uyum sağlayan yüksek istihdamlı bir ekonomik büyümeyi teşvik etmeyi ifade etmektedir (European Commission, 2010, s. 8).

2.2. Tarihsel gelişim paralelinde kapsayıcı büyüme kavramına yüklenen anlamlar

Kapsayıcı büyüme kavramının çok boyutluluğu, çeşitli kuruluşlar ve bilim insanları tarafından farklı tanımlamaların yapılmasına yol açmıştır. Bunlardan literatürde en sık kullanılanı ADB yazarları olan Ali ve Son'a (2007) aittir. Yazarlara göre kapsayıcı büyüme "büyümenin yarattığı ekonomik fırsatların mümkün olan en geniş şekilde herkesin özellikle de yoksulların kullanımına sunulmasının sağlanması" (Ali ve Son, 2007, s.1) şeklinde ifade edilmektedir. Kapsayıcı büyümeyi, OECD "nüfusun tüm katmanlarına refah yükseltebilme imkânı yaratan, parasal ve parasal olmayan tüm bileşenleri toplum içinde adaletle dağıtan büyüme" (OECD, 2014, s. 80), WEF (2015) ise "ekonomik sektörler arasında geniş tabanlı, ülkenin çalışma çağındaki nüfusunun büyük bir çoğunluğu için verimli istihdam yaratan ve yoksulluğu azaltan çıktı artışı" (WEF, 2015, s. 1) olarak tanımlamaktadır.

Kapsayıcı büyümenin kavramsal karşılığının ve tam olarak odaklandığı konuların anlaşılabilmesi için daha önce yoksul odaklı kalkınma stratejilerinden olan geniş tabanlı büyüme veya yoksul yanlı büyüme yaklaşımları ile ilişkisi ele alınmalıdır. Kapsayıcı büyüme geniş tabanlı büyümeden çok daha fazlası olmakla birlikte aynı zamanda geniş tabanlı büyümeyle de ilişkilidir. Kapsayıcılık fenomeni, ayrımcılık yapmamaya vurgu yaptığı için, kapsayıcı büyüme; ayrımcı olmayan, katılımcı ve geniş tabanlı bir büyüme olarak ifade edilebilir. Diğer yandan yoksul yanlı büyüme yalnızca yoksulluk sınırı altındaki insanlara odaklanırken, kapsayıcı büyüme ise yoksullar, orta gelir grupları hatta zenginler de dahil olmak üzere toplumun tüm katmanlarına fayda sağlanmasına odaklanmaktadır. Özellikle dezavantajlı konumda olan grupların yararlanmasına imkân tanıyan bu büyüme türü dezavantaj azaltıcı bir büyüme olarak da ifade edilmektedir. Bu bağlamda kapsayıcı büyüme, bölgesel, etnik veya toplumsal cinsiyete ilişkin dezavantajları azaltan bir büyüme olarak tanımlanabilir (Klasen, 2010). Kapsayıcı büyümenin geniş kapsamına vurgu yapan Ali (2007, s. 8), yoksul yanlı büyümenin, gelir eşitsizliğinden bağımsız olarak yalnızca büyümenin yoksulluğu azaltıp azaltmadığına odaklandığını, kapsayıcı büyümenin ise yoksullukla mücadele etmeyi ele almasının yanı sıra herkes için fırsatların genişletilmesine odaklandığını ileri sürmektedir. Kapsayıcı büyüme her ne kadar yoksul yanlı büyümeden çok daha geniş kapsamlı ve gelirin yanı sıra gelir dışı unsurlara odaklanıyor olsa da yoksul yanlı büyümenin mutlak tanımı olan; yoksulların gelirinin artırılması ile örtüşmektedir (Diler, 2021, s. 10).

Kapsayıcı büyüme genellikle ekonomik büyüme, eşitsizlik ve yoksulluğu azaltma arasındaki ilişkiye odaklanmakla birlikte bu ilişki yoksulluk-büyüme-eşitsizlik üçgeni olarak ifade edilmektedir (Bakker, 2019, s. 576). Kapsayıcı büyümenin ilk odağı ekonomik büyümedir. Ekonomik büyüme, yoksulluğun azaltılması için gerekli ve hayati bir öneme sahiptir. Öte yandan kapsayıcı büyüme, ekonomik büyümenin hem hızı hem de modeliyle ilgilenir. Yüksek büyüme hızı önemli olsa da büyümenin nasıl sağlandığı, büyümenin sürdürülebilir olup olmadığı ve büyümenin istihdam yaratma kapasitesi çok daha önemlidir (Ianchovichina ve Gable, 2012, s.150). Yüksek, etkili ve sürdürülebilir bir büyüme istihdam ve kalkınma fırsatları yaratır, bu fırsatlara erişim, büyümeye katılımı ve büyümeden geniş kapsamlı faydalanılmasını sağlar (Klasen, 2010; Jiang vd., 2021, s. 3696).

Kapsayıcı büyüme gelirin yeniden dağılımına ilaveten üretken istihdama da vurgu yapar. Dolayısıyla sadece istihdamın artırılmasına değil aynı zamanda verimlilik artışına da odaklanmaktadır (Ianchovichina ve Gable, 2012, s.150). Gelirin yeniden dağılımı kısa vadeli fırsatlar sağlarken, üretken istihdam bağlamında kapsayıcı büyümenin tesis edilmesi, insanların hem ekonomik büyümeye katkı sağladıkları hem de bundan daha uzun vadeli fayda sağlayabilecekleri bir fırsat sunmaktadır. Dolayısıyla üretken istihdam büyümenin sürdürülebilirliğine de katkıda bulunmaktadır (Diler, 2021, s. 34). Üretken istihdam insana yapılan yatırım, iş oluşumunun desteklenmesi ve çalışmak için uygun iş koşullarının yaratılması ile oluşturulabilir (Cichowicz ve Sadowska, 2018, s. 2). Üretken istihdam açısından özellikle insana yatırım yapılması önemlidir. WEF Kapsayıcı Büyüme ve Kalkınma Raporu'nda (2017) beşerî sermaye oluşumunun sağlanmasını desteklemek için özellikle beş alanda ulusal yatırım ve kamu-özel sektör uygulama stratejisi belirlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu alanlar; aktif işgücü piyasası politikaları, kaliteli temel eğitime erişim eşitliği, cinsiyet paritesi, standart olmayan iş faydaları ve

korumaları, okuldan işe geçişte etkili politikalar şeklinde sıralanmaktadır (WEF, 2017, s. 6). Bu doğrultuda izlenecek bu stratejiler ile beşerî sermaye gelişimi desteklenecektir. Böylece beşerî sermayenin büyümeye katılımı sağlanarak hem yoksulluk hem de eşitsizlik azaltılabilmektedir (Biswas, 2016, s. 512).

Yoksulluk ve eşitsizliğin azaltılması kapsayıcı büyümenin nihai hedefleri değil, potansiyel sonuçlarıdır. Yani kapsayıcı büyüme anlayışı doğrultusunda uygulanacak politikalar eşitsizlik ve yoksulluğu azaltacaktır (Ianchovichina ve Gable, 2012, s.150). Bu doğrultuda geniş kapsamlı sosyal kalkınma programları aracılığıyla yaratılan ekonomik büyümenin yoksulluğu azaltması gerektiği ileri sürülmektedir. Sosyal kalkınma programları; beşerî sermaye ve sosyal sermayenin geliştirilmesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin azaltılması ve sosyal koruma politikaları gibi unsurları içermektedir. Beşerî sermayenin geliştirilmesi, başta eğitim olmak üzere, birinci basamak sağlık ve diğer temel hizmetlere erişimin iyileştirilmesi ile sağlanabilir. Sosyal sermayenin geliştirilmesi, özellikle yoksul insanların, ama genel olarak herkesin, karar verme süreçlerine katılma şanslarını artırmayı ve kendi kendini yönetebilen toplum hizmetlerine katılma fırsatlarını iyileştirmeyi ifade eder. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin azaltılması, refah açısından toplumun gerisinde kalmış kadınlara odaklanmakla beraber sağlık ve refah programlarıyla kadınların statüsünün iyileştirilmesi ve toplumsal gelişime katkı sağlamalarının teşvik edilmesini ifade etmektedir. Sosyal koruma politikaları ise, yaş, hastalık, engellilik gibi kişinin kendisinden kaynaklı dezavantajlı konumda olması ya da doğal afetler, ekonomik krizler ve iç çatışmalar gibi çevresel ve dışsal faktörlere karşı savunmasızlıkların ve risklerin hafifletilmesine odaklanmaktadır (Rauniyar ve Kanbur, 2010a, s. 456). Yoksullukla mücadele stratejisi bağlamında üretilen bu politikalar hem ekonomik hem de sosyal eşitsizliklerin azaltılmasına imkân tanır. Gelir ve gelir dışı faktörlerde yakalanan ortalama başarı seviyelerindeki iyileşmeler eşitsizlikleri azaltmakla birlikte büyümeden kapsayıcı büyümeye geçişi tesis edecektir (Rauniyar ve Kanbur, 2010b, s. 6).

3. Literatür

Kapsayıcı büyümeye ilişkin birçok çalışma bulunmakla birlikte özellikle Ali ve Son (2007) tarafından 1998-2004 dönemi için Filipinler üzerine yapılmış çalışma önemli bir referans kaynak olarak görülmektedir. Çalışmalarında kapsayıcı büyümeyi, sosyal refah fonksiyonuna benzer bir sosyal fırsat fonksiyonu ile ölçmüşlerdir. Ali ve Son'un ölçümünde kapsayıcılığın iki boyutu vardır. Bunlar; nüfus için erişilebilir ortalama imkânlar ve bu imkânların nüfus içinde nasıl paylaşıldığıdır. Çalışmada elde edilen bulgu ve politika önerisi, halk sağlığı ve eğitim hizmetlerinin ülkedeki dezavantajlı grupların ihtiyacını karşıladığı doğrultuda yoksullukla mücadele edilebileceği ve böylece büyümenin de kapsayıcı bir hâle getirilebileceği şeklindedir. Literatürde sıkça yer bulan referans niteliğindeki diğer bir çalışma da McKinley'e (2010) aittir. Bu çalışmada da ölçüm yöntemi olarak McKinley kapsayıcı büyüme indeksi kullanıldığı için yöntem kısmında detaylı bir şekilde değinilmiştir.

Kapsayıcı büyümenin belirleyicileri ve ölçümüne yönelik yapılmış başka bir çalışma Anand, Mishra ve Peiris (2013) aittir. Yazarlar, Ali ve Son (2007) çalışmasını referans olarak kapsayıcı büyümeyi ölçmeye çalışmıştır. Çok sayıda dünya ülkesini çalışmasına dahil eden yazarlar, 30 yıllık veriler kullanarak, ekonomik büyüme ve gelir dağılımının birleşik bir ölçüsü olarak kapsayıcı büyümeyi hesaplamaktadır. Çalışmada oluşturulan kapsayıcı büyüme değişkeni ile çeşitli bağımsız değişkenler arasındaki ilişki sınanmaktadır. Buradan hareketle çalışmada makroekonomik istikrar, beşerî sermaye ve yapısal değişiklikler kapsayıcı büyümeye açısından temel unsurlar şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca küreselleşme, doğrudan yabancı yatırım ve ticari açıklığın da kapsayıcı büyümeyi olumlu etkilediği ancak finansal derinleşme ve teknolojik değişimin kapsayıcı büyüme üzerinde gözle görülür bir etki yaratmadığı elde edilen tespitler arasındadır.

Kiani ve Ullah (2017) çalışmalarında Pakistan için bir kapsayıcı büyüme indeksi hesaplamıştır. Sosyal, ekonomik ve politik gelişmişlik göstergelerinin bileşiminden oluşan beş yıllık (2008-2012) bir kapsayıcı büyüme indeksi geliştirmişlerdir. Bu indeksin oluşturulmasında 13 değişken ve bunların performansını ölçmek için bir tür normalizasyon tekniği olan Z-toplam skor yöntemi kullanılmıştır. İndeks 0 ile 1 arasında değer almakta; 0'a yaklaştıkça düşük kapsayıcı büyüme, 1'e yaklaştıkça yüksek kapsayıcı büyümenin varlığından bahsedilmektedir. Yazarlar, Pakistan'ın kapsayıcı büyüme indeksinin 2008-2010 döneminde 0'a yakın değerlere sahip olduğunu buna karşın 2011-2012 döneminde nispeten 1'e yakın değerler aldığını tespit etmişlerdir.

Çalışmaların bir kısmının da bölgesel entegrasyon bağlamında yapıldığı görülmektedir. Bunlardan biri Raheem, Isah, ve Adedeji'ye (2016) aittir. Yazarlar, Sahra-altı Afrika (SAA) için yaptıkları çalışmada 18 SAA ülkesini baz alarak, altı değişkenli bir regresyon denklemi oluşturmuşlardır. Oluşturulan denklemde bağımlı değişken, kapsayıcı büyümeyi temsilen kişi başına GSYH olarak belirlenmiştir. Bağımsız değişkenler ise işgücü, fiziksel sermaye, hükümetin eğitim harcamaları, kişi başına düşen sağlık harcamaları ve GSYH'nin bir yüzdesi olarak toplam doğal kaynak kiralardır. Çalışmanın amacı, bu regresyon yardımıyla bölgeler bazında hükümetin eğitim, sağlık harcamalarının ve ek doğal kaynak kiralalarının kapsayıcı büyüme üzerindeki etkilerini tespit etmektir. Çalışma bulgularına göre, eğitim ve sağlık harcamaları SAA'daki büyümeyi açıklamada anlamlı bir görünüm sergilemektedir. Diğer yandan, çalışmada büyüme sürecini kapsayıcı hâle getirmek için sağlık harcamalarının ve doğal kaynak kiralalarının artırılmasının önemli olduğu vurgusu yapılmaktadır.

Gülyüz (2021) yapmış olduğu çalışmada, Küresel Finans Krizi öncesi ve sonrasında 16 MENA ülkesinde kapsayıcı büyümeyi etkileyen makroekonomik ve yapısal faktörler incelenmiştir. Yöntem olarak panel veri sabit etkiler modeli kullanılırken bu model 1996-2007 ve 2008-2016 olmak üzere iki zaman dilimi için kurgulanmıştır. Ekonometrik modelde ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliğini içeren bir kapsayıcı büyüme değişkeni, 21 bağımsız değişken tarafından açıklanmaya çalışılmaktadır. Bulgulara göre, Küresel Kriz (1996-2007) öncesi dönemde yatırım seviyesi, ticaret hacmi, orta ve yükseköğretim seviyeleri, yüksek teknoloji ürün ihracatı, kapsayıcı ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Diğer yandan, çevresel kalitedeki bozulma, artan enflasyon oranı ile ölçülen makroekonomik oynaklık ve mali disiplin eksikliğinin, kapsayıcı ekonomik büyümeyi negatif etkilediği tespit edilmiştir. Küresel Finansal Kriz sonrası dönemde (2008-2016) ise düşük CO₂ emisyonları, daha yüksek ticaret hacmi, eğitim düzeyi, işsizlik, yaşam süresi ve teknolojik gelişmelerin kapsayıcı ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği saptanmıştır.

Keyifli, Karakurt ve Şentürk (2022) çalışmalarında, Türkiye'nin de yer aldığı sekiz büyük gelişmekte olan piyasa ekonomisi özelinde kapsayıcı büyüme ve kamu kesimi büyüklüğü ilişkisini 1985-2019 dönemi için bootstrap panel rolling window nedensellik yaklaşımı kullanarak araştırmışlardır. Bu bağlamda, Hindistan, Endonezya, Meksika ve Güney Afrika'da kapsayıcı büyümenin kamu kesimi büyüklüğüne, Türkiye'de ise kamu kesimi büyüklüğünün kapsayıcı büyümeye neden olduğu sonucunu tespit etmişlerdir. İçinde Türkiye'nin bulunduğu başka bir çalışma Bocutoğlu (2017) tarafından yapılmıştır. Bocutoğlu (2017), WEF (2015) raporundan derlediği çalışmada, D-8 İktisadi ve İşbirliği Örgütü üye devletlerinin ekonomilerinin, sürdürülebilir kapsayıcı büyüme açısından değerlendirmektedir. Çalışmasını büyüme ve rekabet gücü göstergelerinin güçlü ve zayıf yönlerine işaret eden ölçütler üzerinde kurgulamaktadır. Sürdürülebilir kapsayıcı büyümenin yorumlanmasında da bu ölçütler kullanılmaktadır. Sonuç olarak D-8 üye ekonomilerinin sürdürülebilir kapsayıcı büyüme bakımından bu ölçütler göz önünde bulundurulduğunda Malezya, Türkiye, Endonezya ve İran istisnaları dışında, genel olarak ortalamanın altında bir performans sergilendiği tespit edilmiştir.

Can, Can, ve Bal (2019), Türkiye geneli için 1991-2015 döneminde kapsayıcı büyüme ve küreselleşme arasındaki ilişkiyi tespit etmeye çalıştıkları çalışmalarında, kapsayıcı büyüme için McKinley çalışması baz alınarak on altı değişken kullanmıştır. Çalışmada kapsayıcı büyümeyi temsil eden bir indeks oluşturmak için çeşitli değişkenleri tek bir indekse indirgeyebilen temel bileşenler analizi kullanılmıştır. Kapsayıcı büyüme ve küreselleşme arasındaki ilişkiyi tespit etmek için ise Engle-Granger eş bütünleşme, Granger nedensellik ve ARDL sınır testlerinden faydalanılmıştır. Oluşturulan kapsayıcı büyüme indeksine göre; kapsayıcı büyüme 1991-2015 döneminde hız kazanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, kapsayıcı büyüme ve küreselleşme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Tespit edilen ilişkinin yönü ise kapsayıcı büyümeden küreselleşmeye doğrudur.

Türkiye geneli için yapılmış diğer bir çalışma Avcı ve Tonus'a (2020) aittir. Çalışmada 2006-2018 döneminde Türkiye'de kapsayıcı büyümeyi ölçmek için beş farklı yöntemle kapsayıcı büyüme indeksleri oluşturulmuştur. Bu indeksler oluşturulurken McKinley'in (2010) çalışması referans alınmıştır. Oluşturulan beş indeksten benzer sonuçlar elde edilmiş, Türkiye'nin 2006 yılından 2018 yılına kadar kapsayıcı büyüme indeks değerinin arttığı tespit edilmiştir. Ancak kapsayıcı büyüme indeks değerinin 2008 Küresel Finansal Kriz sonrasında bir kırılma yaşadığı da elde edilen bulgular arasındadır.

Türkiye için bölgesel kapsayıcı büyüme indeks hesaplamaları da yapılmıştır. Bunlardan biri Taşkın'a (2014) aittir. Taşkın, çalışmada 2006-2011 döneminde İBBS Düzey 1'i oluşturan 12 bölge için kapsayıcı büyümeyi incelemiştir. Çalışmada kişi başına düşen milli gelir ve gelir dağılımı indeksini

kullanmıştır. Kapsayıcılık ölçümünü tanımlarken; sosyal mobilite eğrileri ve yoğunlaşma eğrilerinden faydalanmıştır. Ayrıca Taşkın (2014) çalışmasında 2002-2011 yılları arasında Türkiye geneli için de kapsayıcı büyümenin durumunu incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre; Türkiye’de 2002-2011 dönemi için büyümenin ortalama olarak kapsayıcı olduğu, alt bölgeler bağlamında ise farklılaşmaların dikkat çektiği tespit edilmiştir. Diğer yandan, 2008 Küresel Finans Krizi’nin farklı gelir grupları üzerinde eşitsizliği artırıcı yönde etkileri bulunmuştur.

Diğer bir çalışma da Soyyiğit ve Elverdi’ye (2021) aittir. Yazarlar TÜİK İBBS Düzey 1 bölgeleri için Ali ve Son’a (2007) ait olan kapsayıcı büyüme ölçme yöntemini kullanarak Türkiye’de 2006-2019 döneminde kapsayıcı büyümenin bölgeler arasında ne düzeyde olduğunu tespit etmeye çalışmışlardır. Elde edilen bulgular neticesinde; 2016 yılı sonrasında büyümenin kapsayıcılığında bir azalış olduğu ve kapsayıcılık anlamında en iyi performansı TR4 Marmara Bölgesinin, en kötü performansı ise TR1 İstanbul Bölgesinin gösterdiği sonucuna varılmıştır.

4. Yöntem

Kapsayıcı büyümenin ölçülmesine yönelik çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (Ali ve Son, 2007; Anand, Mishra ve Peiris, 2013; Kiani ve Ullah, 2015). Ancak bu çalışmada McKinley’in (2010) kapsayıcı büyümeyi ölçme yönteminin takip edilmesi uygun görülmüştür. McKinley kapsayıcı büyüme indeksinin kullanılmasının başlıca nedeni kullanılan ağırlıklandırma yöntemidir. Konuyla ilgili çalışmalar irdelendiğinde kapsayıcı büyümenin en büyük belirleyicisi ekonomik büyüme olduğu görülmektedir. Bu bağlamda McKinley’in çalışması bu teorik çerçeveye uyumlaştırılarak, kapsayıcı büyüme indeksinin değişimleri içerisinde en büyük pay ekonomik büyümeye (%25) verilmiştir. Diğer yandan gelir dışındaki değişkenlerin ağırlıklandırılması da makul görülmekle birlikte her 10 kategori için alternatif değişkenlere yer verilmesi bu çalışmada olduğu gibi ülke alt bölgeleri bağlamında yapılacak çalışmalara çeşitli değişken seçeneği sunmaktadır. Bu durum karşılaşılabilecek verisel sorunlara çözüm yaratmaktadır.

Kapsayıcı büyümeye ilişkin çeşitli çalışmalar yapan ADB’nin 2010 yılına ilişkin raporunda, McKinley tarafından bir kapsayıcı büyüme indeksi üretilmiştir. Bu kompozit indeks kapsamında yazar temelde 4 tane politika alanı ve bunlara ilişkin 10 tane kategori belirlemiştir (bkz. Tablo 1). Bu 10 kategorinin tamamı için ise 30’a aşkın değişken önerilmektedir. Her bir kategori ülke ekonomilerinin dinamikleri dikkate alınarak yazar tarafından subjektif bir şekilde puanlanmış ardından kapsayıcı büyüme açısından önemi göz önünde bulundurularak ağırlıklandırılmıştır. En nihayetinde her bir kategori için puan ve ağırlık çarpılmış ve elde edilen değerler toplanarak kapsayıcı büyüme indeksi hesaplanmıştır (McKinley, 2010).

McKinley’in kapsayıcı büyüme indeksinde değerler 0 ile 10 arasında ifade edilir. Eğer indeks 1-3 arası değer alırsa kapsayıcı büyüme sürecinin tatmin edici olmadığı, 4-7 arası değer alırsa kapsayıcı büyümenin tatmin edici bir sürece sahip olduğu, 8-10 arası bir değer aldığı ise kapsayıcı büyüme sürecinin çok iyi bir performans sergilediği kabul edilir (McKinley, 2010, s. 13).

Bu çalışmada Türkiye’de bölgesel bazda kapsayıcı büyüme indeksi hesaplanırken McKinley (2010) yöntemine başvurulmuştur. Türkiye’nin bölgesel düzeyde kapsayıcı büyüme performansını inceleyebilmek için İBBS Düzey 2 bölgeleri dikkate alınmıştır. Çalışmada, McKinley’in kapsayıcı büyüme indeksini oluştururken kullandığı kategorilere ilişkin önerilen değişkenlerden bazıları ve kategori ağırlıkları kullanılmıştır. Tablo 1 veri setinde belirlenen 4 politika alanı, 10 kategori, değişkenler ve ağırlıklandırmaları verilmiştir. Ancak puanlamanın yazarlar tarafından belirlenmesi öznellik sorununa yol açmakla birlikte bölgelerarası puanlama farklılıklarının korunamaması ve bölgesel kapsayıcı büyüme indekslerinin birbirine benzer değerler alması gibi riskler barındırmaktadır. Bu sorunlarla karşılaşmamak için Avcı ve Tonus’un (2020) kullandıkları puanlama yöntemi olan min-max normalizasyondan hareketle oluşturulan eşitlikler dikkate alınmıştır. Min-max normalizasyonu veri setini doğrusal bir şekilde yeni bir aralığa sıkıştırır. Sıkıştırma işlemi sonrasında veriler arasındaki ilişki korunur (Yüce ve Özkan, 2021). Veri aralığı genellikle 0 ile 1 arasında olmakla birlikte bu çalışmada kullanılan eşitlikler 100 ile çarpılmakta dolayısıyla her bir değişken 0 ile 100 arasında puanlanmaktadır. Bunun nedeni McKinley kapsayıcı büyüme indeks değerlerinin referans aralığı (0-10) arasında dağılımın sağlanabilmesidir.

Her bir değişkenin puanlanmasında iki eşitlik bulunmaktadır. Eşitlik 1 kapsayıcı büyüme değerini olumlu etkileyen değişkenler için, Eşitlik 2 ise kapsayıcı büyüme indeksini olumsuz etkileyen değişkenler için kullanılmaktadır. Eğer Eşitlik 1 kullanılırsa, değişkenlerin oransal değeri ne kadar büyükse o kadar yüksek puan alacaktır. Bu durum birçok değişken için sorun yaratmazken gelir eşitsizliğine ilişkin olarak kullanılan Gini katsayısı gibi bir değişken açısından yanlış puanlama yapılmasına yol açacaktır. Çünkü Gini katsayısı 1'e yaklaştıkça gelir eşitsizliğinin arttığını, 0'a yaklaştıkça da gelir eşitsizliğinin azaldığını ifade etmektedir. Bu doğrultuda bu değişkene Eşitlik 1 kullanılarak min-max normalizasyonuna göre puanlama yapılırsa, gelir eşitsizliğinin en yüksek olduğu bölgeye 0, en düşük olduğu bölgeye 100 puan verecektir. Dolayısıyla gelir eşitsizliğinde azalış meydana gelen bölgede, kapsayıcı büyümeye düşük puan alacaktır. Bunu ortadan kaldırmak için Eşitlik 2 kullanılmaktadır (Avcı ve Tonus, 2020, ss. 284-285).

$$\text{Standart Değer} = \frac{\text{yıl değeri} - \text{en düşük değer}}{\text{en yüksek değer} - \text{en düşük değer}} \times 100 \quad (1)$$

$$\text{Standart Değer} = 100 - \left[\frac{\text{yıl değeri} - \text{en düşük değer}}{\text{en yüksek değer} - \text{en düşük değer}} \times 100 \right] \quad (2)$$

Bu eşitlikler kullanılarak her bir değişken için bir puan elde edilir. Elde edilen bu puanlar McKinley ağırlıklandırma değerleri ile çarpılır. Ardından her bir değişken için çarpılan puan ve ağırlıklar toplanır ve kullanılan değişken sayısına bölünerek ortalaması alınır. Böylece her bir bölge için kapsayıcı büyüme indeksi hesaplanmış olur.

McKinley kapsayıcı büyüme indeksine göre derlenen veri seti Tablo 1'de verilmiştir. Çalışmada Türkiye'de bölgesel bazda kapsayıcı büyüme indeksinin hesaplanabilmesi için mevcut olan veriler doğrultusunda ölçüm yapılabilmektedir. Özellikle sosyal koruma verisinin TÜİK tarafından sadece Türkiye geneli için yayımlanıyor olması çalışmanın kısıtlarından birini oluşturmaktadır. Diğer yandan, sosyal koruma kategorisine ilişkin veriler il bazında Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan (SGK) temin edilmiştir. İl bazlı veriler yazarlar tarafından çalışmanın amacına uygun bir biçimde Düzey 2'ye göre uyarlanmıştır. SGK'dan alınan sosyal koruma verisi kapsamı Ek 1'de verilmektedir.

Tablo 1

Veri seri

Politika Alanı	Kategori	Ağırlık	Değişken	Veri tabanı
Büyüme, istihdam ve ekonomik altyapı	Ekonomik büyüme	0,25	Kişi başına GSYH (\$)	TÜİK; 2014, 2021
	Üretken İstihdam	0,15	Sanayide istihdam edilenlerin toplam istihdam içindeki payı	TÜİK; 2014, 2021
	Ekonomik Altyapı	0,10	Kişi başına elektrik kullanımı (kwh)	TÜİK; 2014, 2021
Yoksulluk, gelir ve cinsiyet eşitsizlikleri	Yoksulluk	0,10	Yoksulluk oranı, medyan gelirin %60'ına göre (%)	TÜİK; 2014, 2021
	Gelir eşitsizliği	0,10	Gini katsayısı	TÜİK; 2014, 2021
	Cinsiyet eşitsizliği	0,05	Ortaöğretim kadın okullaşma oranı (Net) (%)	MEB; 2014, 2021
Beşerî yetkinlikler	Sağlık ve beslenme	0,05	5 yaş altı ölüm hızı (%)	TÜİK; 2014, 2021
	Eğitim	0,05	İlköğretim okullaşma oranı (ilkokul+ortaokul) (Net) (%)	MEB; 2014, 2021
	Sanitasyon ve su	0,05	İçme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet verilen nüfusun belediye nüfusu içindeki oranı (%)	TÜİK; 2014, 2021
Sosyal Koruma	Sosyal koruma	0,05	Sigortalı, Pasif, Toplam Aylık ve Gelir Alanların nüfus içindeki payı	SGK; 2014, 2021.

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2023; SGK, Veri Uygulaması, 2023; MEB, Milli Eğitim İstatistikleri, 2023

5. Analiz ve Bulgular

Çalışmada kullanılan 10 değişken kapsamında bölgelerdeki gelişmeler şu şekilde değerlendirilmiştir; 2014 ve 2021 yıllarında kişi başına GSYH'nin en yüksek olduğu bölge TR10'dur. Ancak 2014 yılına kıyasla 2021 yılında irdelenen tüm bölgeler bağlamında kişi başına GSYH'de düşüşler yaşanmıştır. İndeks değerinde belirleyici bir paya sahip olan bu değişkende yaşanan düşüş, 2021 yılı indeks değerlerini olumsuz etkilemiştir. Üretken istihdam değişkeni bakımından her iki yılda ön plana çıkan bölge TR41'dir. Bu bölgede sanayide istihdam edilenlerin toplam istihdam içindeki payının yıllar içerisinde artış gösterdiği dikkat çekmektedir. Sanayide istihdam edilenlerin toplam istihdam içindeki payının en düşük olduğu bölge ise her iki yılda da TRA1'dir. Ekonomik altyapı göstergesini temsilen kullanılan değişken verilerine göre 2014 ve 2021 yılları için TR21 bölgesinin ön plana çıkmış, kişi başına elektrik kullanımı bu bölgede yıllar içerisinde artmıştır. Öte yandan 2014 yılında kişi başına elektrik kullanımının en az olduğu bölge TRA1 iken, 2021 yılında TRB2 bölgesinin olduğu gözlemlenmiştir.

Kapsayıcı büyümenin temel unsurlarından biri olan yoksulluk oranının 2014'te en düşük olduğu bölge TR41, 2021'de ise TRB1 bölgesidir. Yoksulluk oranının en yüksek olduğu bölgeler ise 2014'te TRA1 ve 2021'de TR62'dir. Eşitsizlikleri odak konusu haline getiren kapsayıcı büyümenin diğer bir değişkeni gelir eşitsizliğidir. Kapsayıcı büyüme indeks değerinin hesaplanmasında kullanılan Gini katsayısı 2014 ve 2021 yıllarında TR81 bölgesinde en düşük seviyededir. Ancak 2014'te TRA1 bölgesinde, 2021'de ise TR10 bölgesinde en yüksek seviyededir. Eşitsizliğin sosyal boyutu olan cinsiyet eşitsizliğini temsilen kullanılan kadın okullaşma oranının en yüksek olduğu bölgenin her iki yılda TR81, en düşük olduğu bölgelerin ise 2014'te TRB2 ve 2021'de TRC2'dir.

Sağlık değişkeni olan beş yaş altı ölüm hızının yıllar itibariyle en düşük olduğu bölgeler 2014'te TR51, 2021'de TR41'dir. Bu oranın en yüksek olduğu bölgeler ise 2014'te TRC3, 2021'de TRC2'dir. Eğitim değişkeni olan ilköğretim okullaşma oranlarının en yüksek olduğu bölgeler genellikle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoğunlaşmakta 2014'te okullaşma oranının en yüksek olduğu bölge TRC2, 2021'de yılında ise TRA2 bölgesidir. Bu oranın en düşük olduğu bölge ise ele alının her iki yıl kapsamında TR90'dır. Sanitasyon değişkeni bağlamında Türkiye geneli için 2014'ten bu yana gözle görülür iyileşmeler görülmüş, kullanılan puanlama yöntemi neticesinde her bir bölgenin birbirine yakın puanlar aldığı tespit edilmiştir. Son olarak sosyal koruma değişkeni doğrultusunda en yüksek sosyal korumaya sahip bölgenin; 2014 ve 2021 yıllarında TR31, en düşük sosyal korumaya sahip olan bölgelerin 2014'te TRC1 ve 2021'de TRC3 olduğu gözlemlenmiştir.

Kapsayıcı büyüme indeksi alt bölgeler bağlamında her ne kadar 2014-2021 dönemi için hesaplanmış olsa da hem yıllar içerisinde değerlerde ciddi değişikliklerin yaşanmaması hem de her alt bölge için 8 yıllık bir sürecin aktarılmasında yaşanan güçlükler, çalışmanın iki yıl bağlamında incelenmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda verisel kısıtlar nedeniyle başlangıç yılı olarak 2014, günümüzü temsilen 2021 yılı kullanılmış ve geçmiş ile günümüz arasında kapsayıcı büyüme performansı açısından bir karşılaştırma yapılmaya çalışılmıştır. Öte yandan Türkiye geneli için de indeks değerlerine yer verilmektedir. Türkiye ve Düzey 2 bölgeleri 2014-2021 dönemi kapsayıcı büyüme indeks değerleri Ek 2'de sunulmaktadır.

Kapsayıcı büyüme indeksi McKinley yöntemine göre hesaplanmıştır. İndeks 0 ile 10 arasında değer almaktadır. Eğer kapsayıcı büyüme indeks değeri 1-3 arası değer alırsa bölgenin kapsayıcılık açısından iyi bir performans sergilemediği, 4-7 arası değer alırsa tatmin edici bir performans sergilediği, 8-10 arası değerler için ise çok iyi bir performans sergilediği anlamı taşımaktadır. Ek 2'de sunulan indeks değerleri doğrultusunda Türkiye'de 2014-2021 dönemi kapsayıcı büyüme indeks değerlerinde dalgalanmaların mevcut olduğu görülebilmektedir. 2015 yılından itibaren 2021 yılına kadar kapsayıcı büyüme indeks değerlerinde kötüleşmeler meydana gelmiştir. Özellikle pandemi yılı olarak nitelendirilen 2020 yılında, kapsayıcı büyüme indeksinin dönem boyunca en düşük değere (3,70) sahip olduğu tespit edilmiştir. Ancak 2021'de (6,43) kapsayıcı büyüme indeksinde ciddi bir artış yaşanmış ve 2014 yılına (5,56) kıyasla Türkiye'nin kapsayıcı büyüme performansında bir iyileşme ortaya çıkmıştır. Diğer yandan bölgesel bazda da 2014-2021 dönemi için Türkiye'nin geneli bağlamında yapılan çıkarım geçerlidir. Ancak bölgesel bazda kapsayıcı büyüme indeks değerlerinde yıllar içinde dalgalanmalar daha makul

seviyelerde olmuş, genel anlamda ciddi azalışlar ve artışlar gözlemlenmemiştir. Türkiye ve Bölgesel düzeyde kapsayıcı büyüme indeks değerleri 2014 ve 2021 yılları için Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2’de sunulan bulgulara göre 2014 yılında kapsayıcı büyüme açısından en iyi performansın TR10 bölgesine ait olduğu, 2021 yılında ise en kapsayıcı bölgenin TR42 olduğu görülmektedir. Öte yandan kapsayıcı büyüme açısından en kötü performans sergileyen ya da tatmin edici bir düzey yakalayamayan bölge 2014’te TRB2, 2021’de TRA2 bölgesidir. Her iki yıl bağlamında Türkiye geneli ile bölgesel düzeyde bir karşılaştırma yapıldığında ise Türkiye’nin 2014 ve 2021 yıllarında en iyi performans sergileyen, TR10, TR21, TR42, TR41, TR31, TR51 ve TR81 bölgelerinin gerisinde kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla bölgeler içerisinde Türkiye’nin her iki yılda da 8. sırada yer aldığı ifade edilebilir.

Tablo 2

İBBS Düzey 2’ye göre Kapsayıcı Büyüme İndeks değerleri (2014 ve 2021)

2014			2021		
Sıra	Bölge Adı	İndeks Değeri	Sıra	Bölge Adı	İndeks Değeri
	Türkiye	5,56		Türkiye	6,23
1	TR10; İstanbul	7,59	1	TR42; Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	7,47
2	TR21; Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	7,50	2	TR41; Bursa, Eskişehir, Bilecik	7,33
3	TR42; Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	7,26	3	TR21; Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	7,05
4	TR41; Bursa, Eskişehir, Bilecik	7,18	4	TR31; İzmir	6,88
5	TR31; İzmir	6,48	5	TR51; Ankara	6,49
6	TR51; Ankara	6,34	6	TR10; İstanbul	6,45
7	TR81; Zonguldak, Karabük, Bartın	6,06	7	TR81; Zonguldak, Karabük, Bartın	6,35
8	TR22; Balıkesir, Çanakkale	5,20	8	TR22; Balıkesir, Çanakkale	5,54
9	TR32; Aydın, Denizli, Muğla	5,12	9	TR33; Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	5,15
10	TR33; Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	5,01	10	TR52; Konya, Karaman	5,01
11	TR52; Konya, Karaman	4,71	11	TR32; Aydın, Denizli, Muğla	4,93
12	TRC1; Gaziantep, Adıyaman, Kilis	4,52	12	TRC1; Gaziantep, Adıyaman, Kilis	4,65
13	TR82; Kastamonu, Çankırı, Sinop	4,51	13	TRB1; Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli	4,46
14	TR71; Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	4,40	14	TR72; Kayseri, Sivas, Yozgat	4,33
15	TR61; Antalya, Isparta, Burdur	4,20	15	TR61; Antalya, Isparta, Burdur	4,28
16	TR63; Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	4,19	16	TR63; Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	4,13
17	TR72; Kayseri, Sivas, Yozgat	4,09	17	TR82; Kastamonu, Çankırı, Sinop	3,97
18	TR62; Adana, Mersin	3,75	18	TR62; Adana, Mersin	3,97
19	TR83; Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	3,73	19	TR71; Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	3,67
20	TR90; Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	3,53	20	TR83; Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	3,45
21	TRB1; Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli	3,28	21	TR90; Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	3,25
22	TRC3; Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	2,69	22	TRA1; Erzurum, Erzincan, Bayburt	3,08
23	TRC2; Şanlıurfa, Diyarbakır	2,09	23	TRC2; Şanlıurfa, Diyarbakır	2,41
24	TRA1; Erzurum, Erzincan, Bayburt	2,05	24	TRC3; Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	2,39
25	TRA2; Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	2,00	25	TRB2; Van, Muş, Bitlis, Ardahan	2,34
26	TRB2; Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	1,95	26	TRA2; Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	1,57

Kaynak: Yöntem kısmında verilen bilgilerden hareketle her bir bölge için kapsayıcı büyüme indeksi yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Buraya kadar Tablo 2'den yola çıkarak McKinley'in sınıflandırmasına göre bölgelerin kapsayıcı büyüme performansları hakkında bilgi aktarılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda kapsayıcılık açısından en iyi ve en kötü performans sergileyen bölgelere yönelik açıklamalar yapılmıştır. Ancak irdelenen bölgeler kapsamında 2014 başlangıç yılına göre 2021 yılında kapsayıcı büyüme indeks değerlerindeki iyileşmenin ve kötüleşmenin daha net bir şekilde takip edilebilmesi için Tablo 3'e yer verilmiştir.

Tablo 3

2014 başlangıç değerlerine göre bölgelerdeki değişim

Sıra	Bölge Adı	Değişimin Yönü
1	TR10; İstanbul	↓ Kötüleşme
2	TR21; Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	↓ Kötüleşme
3	TR42; Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	↑ İyileşme
4	TR41; Bursa, Eskişehir, Bilecik	↑ İyileşme
5	TR31; İzmir	↑ İyileşme
6	TR51; Ankara	↑ İyileşme
7	TR81; Zonguldak, Karabük, Bartın	↑ İyileşme
8	TR22; Balıkesir, Çanakkale	↑ İyileşme
9	TR32; Aydın, Denizli, Muğla	↓ Kötüleşme
10	TR33; Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	↑ İyileşme
11	TR52; Konya, Karaman	↑ İyileşme
12	TR82; Kastamonu, Çankırı, Sinop	↓ Kötüleşme
13	TRC1; Gaziantep, Adıyaman, Kilis	↑ İyileşme
14	TR71; Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	↓ Kötüleşme
15	TR61; Antalya, Isparta, Burdur	↑ İyileşme
16	TR63; Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	↓ Kötüleşme
17	TR72; Kayseri, Sivas, Yozgat	↑ İyileşme
18	TR83; Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	↓ Kötüleşme
19	TR62; Adana, Mersin	↑ İyileşme
20	TR90; Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	↓ Kötüleşme
21	TRB1; Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli	↑ İyileşme
22	TRC3; Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	↓ Kötüleşme
23	TRC2; Şanlıurfa, Diyarbakır	↑ İyileşme
24	TRA1; Erzurum, Erzincan, Bayburt	↑ İyileşme
25	TRA2; Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	↓ Kötüleşme
26	TRB2; Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	↓ Kötüleşme

Kaynak: Hesaplanan kapsayıcı büyüme indeks değerlerinden hareketle yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 3'te bazı bölgelerin indeks değerinde iyileşmeler yaşanırken diğer bazı bölgelerin indeks değerinde kötüleşmeler yaşandığı görülmektedir. 2014 (7,59) yılına kıyasla 2021 (6,45) yılında kapsayıcı büyüme performansında kötüleşme yaşanan bölgelerin başında TR10 gelmektedir. İstanbul bölgesi için indeksin düşmesinde bölgede yoksulluğun artması ve üretken istihdamdaki azalmanın etkili olduğu değerlendirilmektedir. Bölgenin yoğun bir şekilde göç almış olması, 2014'ten 2021 yılına kadar gözlenen yoksulluk oranındaki artışın nedenlerinin başında gelmektedir (Malak, 2023). 2021 yılında İstanbul en çok göç alan illerin başında yer almakla birlikte ülke içinden göç yaklaşık 385 bin kişi iken, yurt dışından göç edenlerin sayısı 2 milyon civarına yaklaşmıştır (İstanbul Valiliği, 2022, ss. 39-41).

Bölgeye yapılan yoğun göç işgücü kapasitesini artırmaktadır. Bu durum üretken istihdam oranının azalmasına ve indeks değerinin düşmesine neden olmaktadır.

Kapsayıcı büyüme performansında ciddi bir kötüleşme tespit edilen bir diğer bölge ise TR71'dir. Bu bölge 2014'te (4,40) tatmin edici kapsayıcı büyüme performansı sergilerken, 2021'de (3,67) kapsayıcılık açısından iyi bir performans sergileyemediği görülmektedir. İndeks hesaplanırken kullanılan değişkenler bağlamında bir inceleme yapıldığında kötüleşmenin yoksulluk oranında yaşanan ciddi artıştan ve bunu yanı sıra diğer değişken değerlerinde 2021 indeks değerini olumlu yönde etkileyecek önemli değişikliklerin yaşanmamasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Yoksulluk sorununun bir çok nedeni bulunmakla birlikte bölgede yaşlı bağımlılık oranının yüksek olması bu nedenlerin başında gelmektedir. Öyle ki bölge içinde bulunan tüm iller "çok yaşlı" kategorisinde yer almaktadır. Bölgede yaşlı bağımlılık oranının Türkiye ortalaması üzerinde yer alması (Ahiler Kalkınma Ajansı, 2022, s. 8) hem çalışanların üzerinde bir yük yaratmakta hem yeterli işgücü kaynağına olan gereksinimi arttırabilmektedir. Bu durum hem arz hem de talep yönünden bölgenin üretim hacmini ve dolayısıyla gelir seviyesini etkilemekte ve yoksulluğu tetiklemektedir. 2014 yılında kapsayıcılık açısından iyi performans sergilerken 2021 yılında tatmin edici bir düzey yakalayamayıp kategori değiştiren bir diğer bölge TR82'dir. TR82 bölgesinin 2014 (4,51) yılına kıyasla 2021'de (3,97) kapsayıcı büyüme indeks değerinde kötüleşme yaşanmasının en büyük nedeni yoksulluk oranındaki artıştır (Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı, 2023). Kapsayıcı büyüme indeks değerinde kötüleşme yaşanan diğer bölgeler TR21, TR32, TR63, TR83, TR90, TRC3, TRA2 ve TRB2'dir. Bu bölgelerin yıllar içerisinde indeks değerleri aşağı yönlü bir seyir izlemiştir. Ancak buldukları kapsayıcı büyüme kategorisinde bir değişiklik meydana gelmemiştir.

Kapsayıcı büyüme performansında 2014 yılına kıyasla 2021'de iyileşme yaşanan bölgelerin başında ise TR42 gelmektedir. TR42 bölgesi indeksin hesaplanmasında kullanılan değişkenler bağlamında incelendiğinde 2014 (7,26) yılına kıyasla 2021'de (7,47) kişi başına GSYH dışındaki diğer tüm değişkenlerde kapsayıcı büyüme performansını olumlu yönde etkileyecek iyileşmelerin yaşandığı gözlemlenmiştir. Özellikle yoksulluk oranında ciddi düşüş yaşanmış ve sosyal olarak korunmaya ihtiyacı olan dezavantajlı gruplara yönelik destekler artmıştır. TR42 bölgesi içerisinde yer alan Kocaeli, sanayileşme alanında en hızlı gelişen illerden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Bunun başlıca nedeni bölgenin İstanbul'a olan yakınlığıdır. 1980 sonrasında İstanbul'un sanayiden hizmete dönüşen sektör yapısı, sanayi tesislerinin bu bölge yakınında bulunan illerde yoğunlaşmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda başta Kocaeli olmak üzere TR42 içerisinde yer alan diğer illerde sanayileşme hız kazanmıştır. Bu durum, bölgenin Türkiye'nin diğer bölgelerine kıyasla önemli gelişmişlik seviyeleri yakalabilmesine imkân tanımıştır (Doğu Marmara Kalkınma Ajansı, 2015, ss. 5-6). Bölgenin sanayi merkezlerinin yanı sıra turizm ve ticaret merkezleri barındırması, istihdam fırsatlarını ve geliri artırarak yoksulluğu azaltma yönünde etkiler meydana getirmektedir (Doğu Marmara Kalkınma Ajansı, 2023).

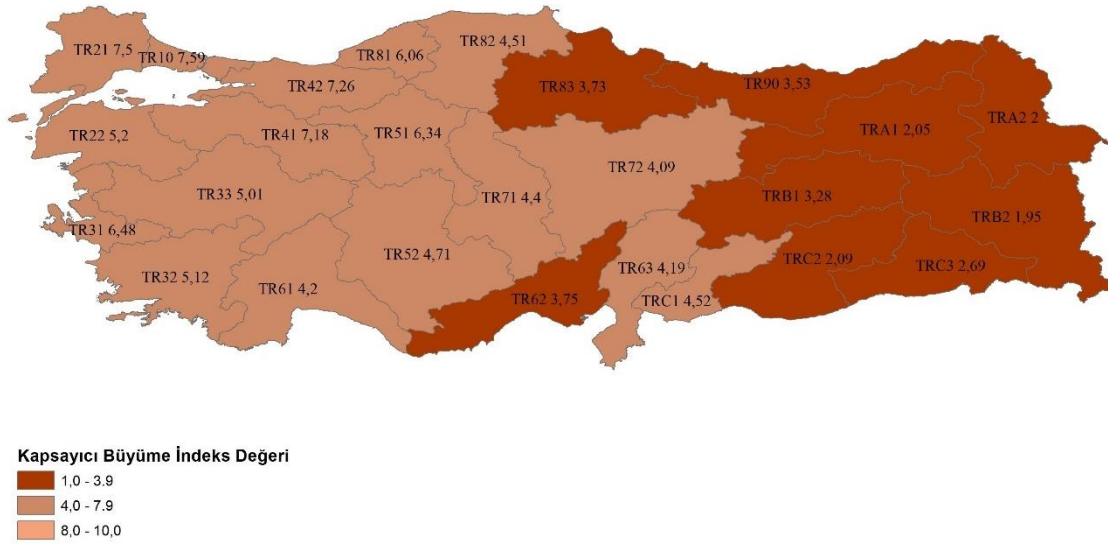
Kapsayıcılık açısından 2021 yılında ön plana çıkan bir diğer bölge TR41'dir. TR41, konumu itibariyle İstanbul ve TR42 bölgelerine yakın olması, bu bölgelerde doğan sanayileşme, ticaret ve turizm fırsatlarından faydalanmasını sağlamıştır. 2014 (7,18) yılına kıyasla 2021 (7,33) yılında TR41 bölgesinin kapsayıcı büyüme indeks değerindeki iyileşmenin sağlık değişkeni için kullanılan beş yaş altı ölüm hızı verisinde yaşanan ciddi düşüşten kaynaklandığı tespit edilmiştir. Ancak bölgede 2014 yılına kıyasla 2021'de yoksulluk oranında nispi bir artış, gelir eşitsizliğinde artış ve üretken istihdam oranında düşüş gözlemlendiğinin altı çizilmelidir.

TRB1 bölgesi, Türkiye'nin doğusunda konumlanmaktadır. Bölgenin kapsayıcı büyüme performansındaki iyileşmenin üretken istihdam oranındaki artış, yoksulluk oranında önemli ölçüde azalış, cinsiyet eşitsizliğini temsilen kullanılan kadın okullaşma oranındaki kayda değer artış ve beş yaş altı ölüm hızındaki yavaşlama bölgeyi, 2014'te (3,28) kapsayıcılık açısından iyi performans sergileyemeyen kategorisinden, 2021 (4,46) yılında tatmin edici kapsayıcı büyüme kategorisine yükseltmiştir. Bölgenin yoksullukla mücadeleyi son dönemlerde gündem hâline getirdiği ve yoksul yanlı turizm yaklaşımı ile turizm sektörüne canlılık kazandırılarak bölgenin kalkınmışlık düzeyinin desteklenmesinin amaç edinildiği ifade edilmektedir (Doğan ve Bilici, 2020; Özel, 2021).

TR42, TR41 ve TRB1 bölgeleri dışında toplamda 12 bölge kapsayıcı büyüme indeks değerlerinde iyileşme yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu bölgelerin bazılarının McKinley kapsayıcı büyüme indeks sınıflandırmasına göre iyi performans sergileyen ve diğer bazıları kötü performans sergileyen bölgeler içerisinde yer almakta ve aynı zamanda yıllar içerisinde kapsayıcı büyüme indeks değerlerinde iyileşme yaşanmış olsa da kategorilerinde bir değişiklik yaşanmamıştır.

5.1. 2014 başlangıç değerlerine göre bölgelerdeki değişimin haritalar ile gösterilmesi

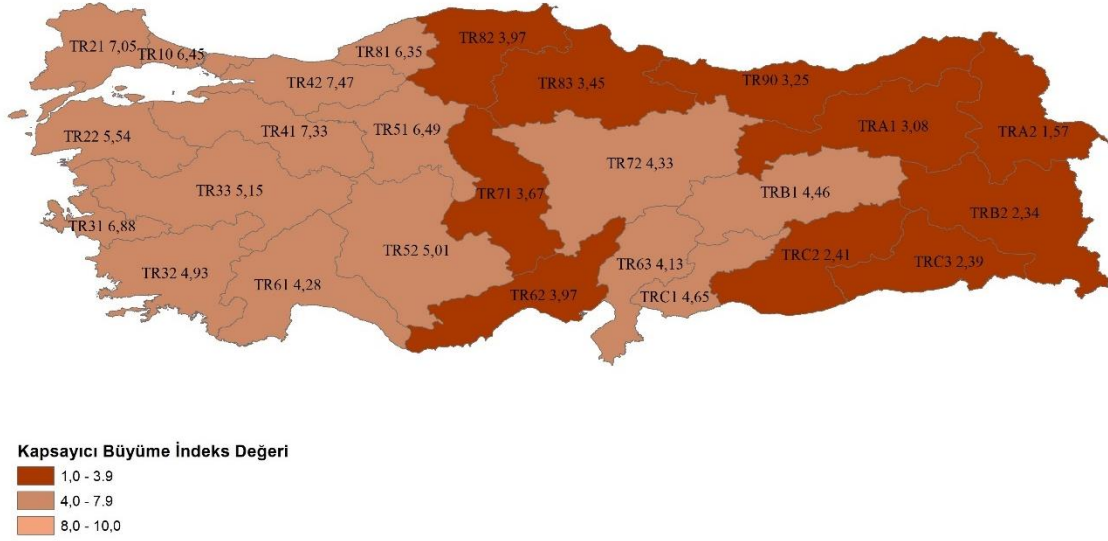
McKinley kapsayıcı büyüme performansı sınıflandırmasına göre İBBS Düzey 2 bölgelerinin 2014 ve 2021 yılları için kapsayıcı büyüme indeks değerleri Şekil 1 ve Şekil 2 ile gösterilmektedir. Kapsayıcı büyüme indeks değeri kötüden iyiye gittikçe haritalardaki renkler koyudan açık renge doğru gitmektedir. Her iki harita da dikkatle incelendiğinde bazı bölgelerin yıllar içerisinde kapsayıcı büyüme performansında iyileşmeler yaşandığı bazı bölgelerin ise performansında kötüleşme yaşandığı görülmektedir.

Şekil 1: Türkiye İBBS Düzey 2'ye göre kapsayıcı büyüme indeksi (2014).

Kaynak: Hesaplanan kapsayıcı büyüme indeks değerlerinden hareketle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1 dikkate alınarak Şekil 2'deki değişim incelendiğinde üç bölgenin renklerinde değişiklik yaşandığı görülmektedir. Bunlardan TRB1 bölgesi 2014 yılında kapsayıcı büyüme açısından kötü performans sergileyen (1-3) kategorisinden tatmin edici performans sergileyen (4-7) kategorisine yükselmiş buna karşılık TR71 ve TR82 bölgeleri tatmin edici performans kategorisinden kötü performans sergileyen kategorisine gerilemiştir.

Şekil 2: Türkiye İBBS Düzey 2'ye göre kapsayıcı büyüme indeksi (2021).

Kaynak: Hesaplanan kapsayıcı büyüme indeks değerlerin hareketle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Buraya kadar incelenen bölgeler dışında geriye kalan diğer bölgelerin kapsayıcılık performansında 2014 yılına kıyasla 2021'de nispi bir iyileşme ya da kötüleşme yaşandığı görülmektedir. Ancak Türkiye'nin alt bölgeleri bağlamında genel bir değerlendirme yapıldığında, irdelenen yıllar içerisinde kapsayıcılık açısından hiçbir bölge süper kapsayıcı büyüme performansına sahip olmamış, yani hiçbir bölgenin kapsayıcı büyüme indeksi 8-10 arası değer almamıştır. Bununla birlikte kapsayıcı büyüme açısından tatmin edici performans sergileyen bölgeler Türkiye'nin batısında yoğunlaşırken, tatmin edici bir seviye yakalayamayan bölgeleri ise daha çok Türkiye'nin doğusunda konumlanmaktadır.

6. Sonuç

Yoksulluk odaklı kalkınma stratejileriyle birlikte şekillenen kapsayıcı büyüme, yirmi birinci yüzyılda çeşitli kuruluş ve bilim insanı tarafından sıkça kullanılan bir kavram hâline gelmiştir. Toplumun her kesimine fırsatlara eşit erişim imkânı tanıyan ve adil paylaşım vurgusu yapan kapsayıcı büyümenin ilk odağı ekonomik büyümedir. Ancak ekonomik büyümenin niceliğinin yanı sıra sürdürülebilir ve istihdam fırsatları yaratabiliyor olması da gerekmektedir. Bu fırsatlara erişim ile katılımcı bir yapı tesis edilir ve bu yapı insanların hem ekonomik büyümeye katkı sağladıkları hem de ondan fayda sağlayabildikleri bir sürecin doğmasına yol açar. Böylece yoksulluk ve eşitsizlik sorunları ile de baş edilebilecek imkânlar yaratılmış olur. Diğer yandan kapsayıcı büyüme, eğitim, sağlık, sosyal koruma ve sosyal katılım gibi gelir dışı birçok unsura da odaklanmaktadır. Özellikle dezavantajlı konumda olan ve sosyal korumaya ihtiyaç duyan insanların ve kadınların refah sorunlarına çözüm aramaktadır. Bu doğrultuda kapsayıcı büyüme anlayışı çerçevesinde uygulanacak politikalar sonucunda toplumsal ve bireysel anlamda daha adil bir refah artışının ortaya çıkacağı düşüncesi gün geçtikçe değer kazanmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin kapsayıcı büyüme açısından sergiledikleri performanslar da önemli hâle gelmekte ve ülke kalkınmışlık düzeyi hakkında fikir edilebilmesine olanak tanımaktadır.

Bu çalışmada Türkiye ve İBBS Düzey 2 bölgeleri için kapsayıcı büyüme indeksleri hesaplanmıştır. Çalışmada Türkiye ve bölgesel düzeyde kapsayıcı büyüme performanslarındaki değişimin gözlemlenebilmesi için erişilebilen en eski ve en güvenilir veri yılı olan 2014 yılı başlangıç olarak seçilmiştir. Bu doğrultuda 2014 ve 2021 yılları için hesaplanan Türkiye ve Düzey 2 bölgelerinin kapsayıcı büyüme indeksleri hesaplanmıştır. Türkiye'nin kapsayıcı büyüme indeks değerinin 2014 yılına kıyasla 2021'de artış gösterdiği buna karşılık Türkiye'nin 26 bölge içerisindeki yerinin yıllar içerisinde değişmediği her iki yılda da aynı 7 bölgenin Türkiye kapsayıcı büyüme indeks değerinin üzerinde bir performans sergilediği tespit edilmiştir. Bölgesel düzeyde 2014 yılında kapsayıcı büyüme performansı bakımından 26 bölge arasında ilk sırada TR10'nun yer aldığı, 2021 yılında ise TR42 bölgesinin ilk sıraya yerleştiği görülmektedir. Türkiye'nin önemli bölgelerinin başında gelen TR10'nun

zaman içerisinde kapsayıcı büyüme performansındaki gerilemenin en temel nedeninin bölgenin yoğun bir şekilde göç almasından kaynaklı artan yoksulluk oranı olduğu ifade edilebilir. TR42 bölgesinin ve onu takip eden TR41 bölgesinin günümüzde kapsayıcı büyüme performansı bakımında ilk sıralarda yer almalarının başlıca nedeni ise İstanbul'a yakın konumda bulunmaları ve bundan doğan avantajlardan faydalanarak bölgesel gelişmişlik düzeyini artırmış olmalarıdır. Bu durum kapsayıcı büyüme performansına yansımış ve bölge indeks değerleri yükselmiştir. TR42 bölgesinde yoksulluk oranının azalması ve sosyal korumaya verilen öncelikler de indeks değerinin artmasında belirleyici öneme sahiptir.

2014 yılına göre 2021 yılında kapsayıcı büyüme performansında iyileşme gösteren ve kategori değiştirerek kötü kapsayıcı performanstan tatmin edici bir kapsayıcı büyüme performansına yükselen tek bölge TRB1 bölgesidir. TRB1 bölgesi Türkiye'nin doğusunda yer almakla birlikte indeks değerinde yaşanan iyileşmeler, üretken istidamdan yoksulluğa, kadın okullaşma oranından sağlığa kadar pek çok alanda yaşanan gelişmelere bağlıdır. 2014 yılında kapsayıcı büyüme açısından tatmin edici kapsayıcı büyüme performansına sahip olan TR71 ve TR82, 2021 yılında kapsayıcı büyüme açısından kötü performans sergileyerek kategori değiştiren bölgeler olmuştur. TR71 bölgesinin kötüleşme yönünde kategori değiştirmesinin başlıca nedeni ciddi oranda artan yoksulluk oranıdır. Bölgede yoksulluk oranındaki artışın başlıca kaynağı ise yaşlı bağımlılık oranındaki artış olduğu düşünülmektedir. TR82 bölgesinin kategorisindeki değişikliğin ise yoksulluk oranında yaşanan ciddi artıştan kaynaklanabileceği değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin alt bölgeleri bağlamında kapsayıcı büyüme performansları gözlemlendiğinde 2014 yılına kıyasla 2021 yılında kayda değer bir yol katedilemediği görülmektedir. 2014 yılında TR10 bölgesinin kapsayıcı büyüme indeks değeri 7,59 gibi bir değer alırken, 2021 yılında en kapsayıcı bölge olan TR42 ise 7,47 gibi bir değer alabilmiştir. 2014 yılında kapsayıcı büyüme açısından kötü performans sergileyen bölge sayısı 9 iken, 2021 yılında bu sayı 10'a yükselmiştir. 2014 yılında kötü performans sergileyen TRB1, 2021 yılında tatmin edici kapsayıcı büyüme performansı sergileyen bölgelere dahil olmuş buna rağmen TR71 ve TR82 bölgeleri kapsayıcı büyüme indeksi tatmin edici kapsayıcı performans kategorisinden kötü performans sergileyen bölgeler kategorisine gerilemiştir.

Elde edilen bulgular sonucunda genel bir değerlendirme yapıldığında kapsayıcı büyüme açısından iyi performans sergileyen bölgelerin büyük bir kısmının ülkenin batısında, kötü performans sergileyen bölgelerin ise ülkenin doğusunda yoğunlaştığı söylenebilir. Türkiye'de bölgesel gelişmişlik farklılıklarının giderilmesine yönelik politikalar uzun yıllardan beri uygulanmaktadır. Bu politikalara rağmen kapsayıcı büyüme indeks sonuçları göz önünde tutularak yirmi birinci yüzyılda ülkenin doğusu ve batısı arasında ciddi gelişmişlik farklarının bulunduğu gözlenmektedir. Sonuç olarak, Türkiye'nin alt bölgeleri için yapılmış bu çalışmada hâlâ bölgelerarası ekonomik gelişmişlik açısından dengesizliklerin var olduğu açıkça görülebilmektedir. Bu dengesizliklerin giderilebilmesi için kapsayıcı büyüme stratejileri doğrultusunda doğru ve yerinde politikaların uygulanması önem arz etmektedir.

Yazar beyanı

Araştırma ve yayın etiği beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır. İzin alınması gereken bir alıntı yoktur.

Etik kurul onayı

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Yazar katkıları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çıkar çatışması

Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek beyanı

Bu çalışma için herhangi bir destek alınmamıştır.

Kaynakça

- Ahiler Kalkınma Ajansı (2022). *TR71 bölgesi beceri beti analizi*. Erişim, 10 Ekim 2023, <https://www.ahika.gov.tr/assets/upload/dosyalar/tr71-bolgesi-beceri-seti-analizi-raporu.pdf>.
- Ali I. ve Son H. H. (2007). *Defining and measuring inclusive growth: application to the Philippines*. ERD Working Paper Series, ADB, No: 98.
- Ali, I. (2007). *Pro-poor to inclusive growth: Asian prescriptions*. ERD Policy Brief Series, ADB, No: 48.
- Anand, R., Mishra, S. and Peiris, S. J. (2013). *Inclusive growth: measurement and determinants*. IMF Working Paper. Erişim 16 Ocak 2024, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp13135.pdf>.
- Avcı B. S. ve Tonus, Ö. (2020). Kapsayıcı büyümenin ölçülmesi: Türkiye örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 9(4), 277-298.
- Bakker, M. (2019). A conceptual framework for identifying the binding constraints to tourism-driven inclusive growth. *Tourism Planning & Development*, 16(5), 575-590. Doi: <https://doi.org/10.1080/21568316.2018.1541817>.
- Barro, R. J. (2000). Inequality and growth in a panel of countries. *Journal of Economic Growth*, 5(1), 5-32.
- Biswas, A. (2016). Insight on the evolution and distinction of inclusive growth. *Development in Practice*, 26(4), 503-516. Doi: <https://doi.org/10.1080/09614524.2016.1167169>.
- Bocutoğlu, E. (2017). Kuruluşunun 20. yılında sürdürülebilir kapsayıcı büyüme açısından D-8 İktisadi İşbirliği Örgütü üye devletlerinin mevcut durumu: Dünya Ekonomik Forumu verileri ile bir değerlendirme. *HAK-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6(15), 187-212.
- Can, Z. G., Can, U. ve Bal, H. (2019, Haziran, 11-13). *Kapsayıcı büyüme ve küreselleşme: Türkiye örneği*. International Conference on Eurasian Economies, Gaziosmanpaşa, KKTC.
- Cichowicz, E. ve Sadowska, E. R. (2018). Inclusive growth of the CEE countries as a determinant of sustainable development. *Sustainability*, 10(11), 1-23. Doi: <https://doi.org/10.3390/su10113973>.
- Diler, G. (2021). *Kapsayıcı büyüme: Türkiye ekonomisine bakış* (1. Baskı), Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Doğan, H. ve S. Bilici, N. (2020). Kırsal kalkınma yaklaşımına farklı bir bakış: yoksul yanlısı turizm ve Elâzığ ili örneği. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 22(2), 332-340. Doi: <https://doi.org/10.24011/barofd.676545>.
- Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (2015). *TR42 bölgesi sosyal analiz raporu*. Erişim, 10 Ekim 2023, <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/sosyal-analiz-raporu-marka-2015.pdf>.
- Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (2023). *Proje veri tabanı '23 versiyon*. Erişim, 10 Ekim 2023, <https://marka.org.tr/wp-content/uploads/2023/03/PVT-2023.pdf>.
- European Commission (2010). *Europe 2020: A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Erişim, 10 Ekim 2023, <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLETE%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>.
- Güleryüz, E. H. (2021). Inclusive growth in the Middle East and North Africa: before and after the global financial crisis. *Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University*, 9(3), 671-684. Doi: <https://doi.org/10.18506/anemon.832156>.
- Huang, HC., Lin, YC. and Yeh, CC. (2012). An appropriate test of the Kuznets hypothesis. *Applied Economics Letters*, 19, 47-51. Doi: <https://doi.org/10.1080/13504851.2011.566172>.
- Ianchovichina, E. ve Gable, S. L. (2012). What is inclusive growth? Rabah Arezki, Catherine Pattillo, Marc Quintyn, ve Min Zhu (Eds.). *Commodity Price Volatility and Inclusive Growth in Low-Income Countries* (s. 147-161). International Monetary Fund. Doi: <https://doi.org/10.5089/9781616353797.071>.
- İstanbul Valiliği (2022). *İstanbul'un sosyo-ekonomik analizi (2021)*. Erişim, 10 Ekim 2023, <http://www.istanbul.gov.tr/kurumlar/istanbul.gov.tr/PDF/Sosyo-Ekonomik-Analiz-Calismasi.pdf>.
- Jiang, A., Chen, C., Ao, Y. ve Zhou, W. (2022). Measuring the inclusive growth of rural areas in China. *Applied Economics*, 54(32), 3695-3708. Doi: <https://doi.org/10.1080/00036846.2021.1923640>.
- Kakwani, N. ve Pernia, E. (2000). *What is pro-poor growth?* Asian Development Review, No: 1.

- Keyifli, N., Karakurt, B. ve Şentürk, S. H. (2022). Kamu kesimi büyüklüğü ve kapsayıcı büyüme ilişkisi: yükselen piyasa ekonomileri üzerine ekonometrik bir çalışma. *Sayıştay Dergisi*, 33(124), 39-69. Doi: <https://doi.org/10.52836/sayistay.1110377>.
- Kiani, K. A. and Ullah, S. (2015). The inclusive growth index: a new measurement of Pakistan's development. *HEC 3rd International Social Science Conference Proceedings*, 163-169.
- Klasen, S. (2003). *In search of the Holy Grail: how to achieve pro-poor growth?* Ibero-America Institute for Economic Research, University of Goettingen, IAI Discussion Papers, No: 96.
- Klasen, S. (2010). *Measuring and monitoring inclusive growth: multiple definitions, open questions, and some constructive proposals*. Sustainable Development Working Paper Series, ADB, No: 12.
- Kutlu, D. (2012). Madalyonun iki yüzü: yeni kalkınma paradigması ve yoksulluğu azaltma stratejileri. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 8-18.
- Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı (2023). *TR82 düzey 2 bölgesi bölge planı: mevcut durum analizi*. Erişim, 17 Ocak 2024, https://www.kuzka.gov.tr/Haber/Dosya/www.kuzka.gov.tr_1740_CB2P38JM_bp-mevcut-durum-analizi.pdf.
- Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *American Economic Review*, 45, 1-28.
- Malak, M. (2023). Türkiye kapsamında yoksulluk üzerine bir inceleme. *Kapanaltı Muhasebe Finans Ekonomi Dergisi*, 3, 65-66.
- McKinley, T. (2010). *Inclusive growth criteria and indicators: an inclusive growth index for diagnosis of country progress*. Sustainable Development Working Paper Series, ADB, No: 14.
- MEB (2023). Milli Eğitim istatistikleri. Erişim, 27 Aralık 2023, https://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=460.
- Metin, B. (2013). Neoliberal yapısal uyum politikalarından kapsayıcı kalkınma çerçevesine Dünya Bankası'nın yoksulluk sorununa yaklaşımı. *Çalışma ve Toplum*, 215-221.
- OECD. (2014). *All on board making inclusive growth happen*. Erişim, 11 Ekim 2023, <https://www.oecd.org/inclusive-growth/All-on-Board-Making-Inclusive-Growth-Happen.pdf>.
- Özel, B. (2021). Bölgesel kalkınma ve turizm ilişkisi: TRB1 bölgesi örneği. Selman Bayrakçı, Zekeriya Yetiş ve Selim Güleç (Eds.). *Ekonomik Kalkınma ve Turizm* (s. 29-39). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.
- Raheem, I. D., Isah, K. O. ve Adedeji, A. A. (2016). Inclusive growth, human capital development and natural resource rent in SSA. *Economic Change and Restructuring*, 51(1), 29-48. Doi: <https://doi.org/10.1007/s10644-016-9193-y>.
- Ranieri, R. ve A. Ramos, R. (2013). *Inclusive growth: building up a concept*. International Policy Centre for Inclusive Growth, Working Paper, No: 104.
- Rauniar, G. and Kanbur, R. (2010b). Inclusive development: two papers on conceptualization, application, and the ADB perspective. *Working Papers*, Cornell University. Doi: <https://doi.org/10.22004/ag.econ.57036>.
- Rauniar, G. ve Kanbur, R. (2010a). Inclusive growth and inclusive development: a review and synthesis of Asian Development Bank literature. *Journal of the Asia Pacific Economy*, (15)4, 455-469. Doi: <https://doi.org/10.1080/13547860.2010.517680>.
- Ravallion, M. (2004). Pro-poor growth: a primer. *World Bank Policy Research Paper*. Doi: <https://doi.org/10.1596/1813-9450-3242>.
- SGK (2023). SGK veri uygulaması. Erişim, 27 Aralık 2023, <https://veri.sgk.gov.tr/>.
- Soyyigit, S. ve Elverdi, S. (2021). Türkiye'de İBBS Düzey 1 bölgelerinde kapsayıcı büyüme açısından yakınsama incelemesi. *Journal of Econometrics and Statistics*, 35(59), 59-81. Doi: <https://doi.org/10.26650/ekoist.2021.35.967983>.
- Sun, C., Liu, L. ve Tang, Y. (2018). Measuring the inclusive growth of China's coastal regions. *Sustainability*, 10(8), 1-15. Doi: <https://doi.org/10.3390/su10082863>.
- Taşkın, T. (2014). Türkiye'de kapsayıcı büyüme. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ekonomi Notları*, 14(2), 31.

- The World Bank (1990). *Poverty*. Erişim, 11 Ekim 2023, <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/8a00844a-9661-539f-9662-cee8b4ffd046/content>.
- TÜİK (2023). Bölgesel istatistikler. Erişim, 27 Aralık 2023, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/sorguGiris.do>.
- Vellala, P. S., Madala, M. K. ve Chattopadhyay, U. (2014). A theoretical model for inclusive economic growth in Indian context. *International Journal of Humanities and Social Science*, 4(13), 229-235.
- WEF (2015). *The inclusive growth and development report 2015*. Erişim, 11 Ekim 2023, https://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth.pdf.
- WEF (2017). *The inclusive growth and development report 2017*. Erişim, 11 Ekim 2023, https://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2017.pdf.
- Yüce, H. ve Özkan, A. O. (2021). Normalizasyon yöntemlerinin biyomedikal verilerde sınıflandırma performansına etkisi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 30, 35-43. Doi: <https://doi.org/10.31590/ejosat.1011723>.

Ek 1

Sosyal Koruma Değişkeni Kapsamı

Sigortalı, Pasif, Toplam Aylık ve Gelir Alanlar (4a, 4b, 4c) (Kişi)	İlgili dönemde 4a, 4b, 4c kapsamında gelir/aylık alan tüm sigortalı ve haksahibi sayılarını içermektedir. Aylık alanlar malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları halinde yapılan ödemeleri almakta olan sigortalı ya da haksahibini ifade etmektedir. Gelir alanlar ise iş kazası veya meslek hastalığı halinde gelir alan sigortalıyı veya sigortalının ölümü halinde haksahibini ifade etmektedir.
--	--

Kaynak: SGK, 2023.

Ek 2

Türkiye'de İBBS Düzey 2'ye göre kapsayıcı büyüme indeks değerleri (2014-2021 dönemi)

Bölge Kodu	Bölge Adı	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
	Türkiye	5,56	4,46	4,51	5,45	4,65	4,25	3,70	6,43
TR10	İstanbul	7,59	7,46	6,53	6,32	6,39	6,68	6,54	6,45
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	7,50	7,46	6,34	6,24	6,07	6,25	6,88	7,05
TR22	Balıkesir, Çanakkale	5,20	5,18	5,20	4,58	5,17	5,06	4,94	5,54
TR31	İzmir	6,48	6,70	6,09	6,28	6,75	6,41	6,87	6,88
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	5,12	5,39	5,25	5,24	4,89	4,72	4,81	4,93
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	5,01	4,91	5,04	5,18	5,16	5,15	4,72	5,15
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	7,18	6,84	6,66	6,37	6,79	7,18	7,15	7,33
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	7,26	7,29	7,15	7,04	6,90	7,04	7,24	7,47
TR51	Ankara	6,34	6,28	5,79	5,99	6,24	6,19	6,20	6,49
TR52	Konya, Karaman	4,71	5,07	5,04	4,63	4,80	4,79	4,70	5,01
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	4,20	4,53	4,96	4,01	4,59	4,44	3,91	4,28
TR62	Adana, Mersin	3,75	4,37	3,38	3,49	3,88	3,85	4,25	3,97
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	4,19	4,32	3,88	3,62	4,07	3,72	4,49	4,13
TR71	Kırkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	4,40	4,91	4,32	3,99	3,90	3,65	3,67	3,67

Bölge Kodu	Bölge Adı	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	4,09	4,49	4,19	4,92	4,62	4,21	4,48	4,33
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	6,06	6,13	5,85	6,00	5,97	5,95	6,13	6,35
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	4,51	4,42	4,05	4,36	3,27	3,32	3,51	3,97
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	3,73	3,71	3,76	3,57	3,47	3,21	3,36	3,45
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	3,53	3,68	3,19	3,17	3,52	2,81	3,02	3,25
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	2,05	3,06	3,12	3,72	3,52	2,81	3,29	3,08
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	2,00	1,59	2,28	2,20	2,30	2,16	1,84	1,57
TRB1	Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli	3,28	3,67	3,37	3,60	4,39	4,06	3,97	4,46
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	1,95	2,85	1,75	2,59	2,73	2,33	2,11	2,34
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	4,52	4,81	4,92	5,06	5,08	4,87	4,64	4,65
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	2,09	1,91	2,21	2,47	2,11	1,97	2,60	2,41
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	2,69	2,69	2,42	2,79	2,83	2,56	2,62	2,39